

ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

INDIVIDUAL-PERSONAL QUALITIES OF THE PERSONALITY AS ONE OF THE FACTORS IN THE EMERGENCE OF FAMILY CONFLICTS

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття «конфлікт», розкрито особливості наукових підходів до його класифікації. Так, погляди вчених на визначення змісту цього феномену різняться, про що свідчить аналіз наукової літератури. Визначення ознак, за якими класифікують різновиди конфліктів, демонструє зацікавленість представників наукової спільноти зазначеною проблематикою. Питання сімейних конфліктів також є актуальним, адже для визначення їх причин психологи та конфліктологи роблять спроби врахувати всі можливі чинники, а саме стан суспільства, його розвиток, моделі поведінки особистості, виконання власних соціальних ролей тощо. До того ж ці та інші чинники тісно пов'язані з розвитком і становищем сім'ї, її членами, проявами їх індивідуально-особистісних якостей.

Авторами статті зауважено, що в психологічній науці до індивідуально-особистісних рис особистості вчені відносять темперамент, спрямованість, характер, здібності, особливості спілкування та поведінки людини тощо. Підкреслено, що одним із факторів виникнення сімейних конфліктів є конфліктність самої особистості. Конфліктною особистістю є особа, яка сама стає причиною виникнення різноманітних конфліктних ситуацій, залучає до них інших людей через конфліктогенне спілкування та створення відповідних умов. Дослідниками визначено такі типи конфліктної особистості: конфліктна особистість демонстративного типу, конфліктна особистість некермованого типу, цілеспрямовано конфліктний тип особистості.

Автори дослідження зазначають, що аналіз і ґрунтовна оцінка зазначеного феномену дають можливість врахування індивідуально-особистісних рис особистості за взаємодії з іншими членами сім'ї та вибору тієї стратегії виходу з конфліктної ситуації, яка допоможе у вирішенні проблемних питань та їх профілактиці на майбутнє. Отже, можемо констатувати, що питання вирішення сімейних конфліктів було і залишається актуальним на сьогодні. Авторами дослідження визначено діагностичний інструментарій, за допомогою якого можна визначити рівень конфліктності особистості та представлено результати діагностування за однією з методик, які свідчать про рівень конфліктності респондентів.

Ключові слова: конфлікт, конфліктні ситуації, суб'єкт конфлікту, сімейний конфлікт,

особистісний фактор, конфліктна особистість, індивідуально-особистісні риси, причини конфлікту.

The article provides a theoretical analysis of the concept of "conflict", reveals the content of scientific approaches to its classification. Thus, the views of scientists on the definition of the content of this phenomenon differ, about what analyzes the scientific literature. The definition of signs by which types of conflicts are classified, the conflict about the interest of representatives of the scientific community is problematic. The issue of family conflicts is also relevant, therefore, when determining their causes, conflict psychologists try to take into account all possible factors, namely, the state of society, its development, patterns of individual behavior, performance of social roles, etc. These and other factors are also closely related to the development and position of the family, its members, manifestations of their individual and personal qualities.

The authors of the article note that in psychological science, scientists include temperament, orientation, character, abilities, peculiarities of communication and human behavior, etc., among the individual and personal traits of a person. It is emphasized that one of the factors in the occurrence of family conflicts is the conflict of the personality itself. A conflict personality is a person who himself becomes the cause of the emergence of various conflict situations, involves other people in them through conflict-causing communication and the creation of appropriate conditions.

The authors of the study note that the analysis and thorough assessment of the mentioned phenomenon will make it possible to take into account the individual and personal traits of the personality when interacting with other family members and choose the strategy for getting out of the conflict situation that will help in solving problematic issues and preventing them in the future. So, it can be stated that the issue of resolving family conflicts was and remains relevant today. The authors of the study defined a diagnostic toolkit, which can be used to determine the level of conflict in an individual, and presented the results of diagnosis according to one of the methods that indicate the level of conflict of respondents.

Key words: conflict, conflict situations, subject of conflict, family conflict, personal factor, conflict personality, individual personality traits, causes of conflict.

УДК 159.923.2.
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.36>

Купчишина В.Ч.

к.пед.н., доцент,
старший викладач кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних
дисциплін
Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Грубі Т.В.

к.соціол.н., доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. Проблемні питання розвитку, формування та життєдіяльності людини, її становища в суспільстві описано в багатьох наукових працях вчених різних століть. В умовах війни їх кількість значно збільшилась, адже проблемні питання, пов'язані зі ставленням людини до подій в країні, за її межами,

питання розвитку, освіти, виховання та комунікації набули нового значення. Не оминули ці проблеми і сім'ю, як одну з соціальних інституцій, у якій відбувається соціалізація особи. Ми поділяємо погляди вчених, що основні цінності людина набуває саме в сім'ї, тому питання, які пов'язані з нею, є важливими для держави.

Кризи, що відбуваються в розвитку особистості, суспільства загалом, мають певні наслідки, які потрібно вчасно виявляти й вирішувати. Кризові ситуації, що виникають в житті держави, також сприяють виникненню різноманітних конфліктів (соціальних, політичних, групових, міжособистісних, внутрішньо-особистісних, сімейних тощо), що, зі свого боку, спричинює прояв деструктивних форм у поведінці людини. Науковці особливу вагу зосереджують у дослідженні цього питання на індивідуально-особистісних якостях особистості як одному з факторів виникнення конфліктів, у тому числі сімейних. Більшість вчених акцентують увагу на тому, що рівень конфліктності самої людини може бути причиною напруженої, конфліктної ситуації навколо неї [8, с. 53].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конфліктів і конфліктності особистості вивчали як вітчизняні (Л. Бурлачук, І. Ващенко, В. Воронкова, Н. Грішина, О. Донченко, Л. Карамушка, Н. Максимова, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, Н. Пов'якель, Є. Потапчук, А. Тимохіна, Т. Титаренко, Н. Чепелева, М. Цюрупа та ін.), так і зарубіжні науковці (Е. Берн, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, М. Дойч, І. Галтуінг, Л. Козер, Д. Марч, М. Спенсер, З. Фройд, Е. Еріксон, К. Юнг та ін.). Питання, пов'язані із сімейним життям, взаємовідносинами в родині, труднощами, з якими стикається сім'я на різних етапах свого існування, описано в наукових працях Н. Архипенка, Т. Говорун, В. Зацепіної, М. Павлюк, О. Покровської, Є. Потапчука, О. Хічій та ін. Результати досліджень дають нам змогу констатувати той факт, що зазначена тематика є актуальною в усі часи та потребує все нових і нових досліджень, які мають враховувати вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз, характеристика індивідуально-особистісних якостей особистості як фактор виникнення сімейних конфліктів, виокремлення й опис діагностичного інструментарію щодо їх вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх-давен історія людства завжди супроводжувалася кризами та конфліктами. Історія будь-якої держави має свої історії конфліктів (соціальні, політичні, релігійні, етичні, етнічні, міжгрупові, міжособистісні, внутрішньо особистісні тощо), які тою чи іншою мірою вплинули на кожного громадянина, його світоглядні позиції, моральні цінності, психічний світ особистості загалом. Науковці різних наукових сфер на свій лад робили спроби описати зазначений феномен і все, що з ним пов'язане. Сучасна психологічна наука нараховує значну кількість дослідницьких праць, у яких розкрито зміст, особливості, наукові підходи до класифікації і визначено вплив конфліктів на людину, адже конфлікт зустріча-

ється у всіх сферах життєдіяльності людини та супроводжує її на всіх вікових етапах. Для того щоб виокремити зміни, які зазнав означений нами феномен у сучасному світі, ми маємо детальніше зупинитися на його характеристиці.

Питання, пов'язані з розкриттям сутності конфлікту, його основних понять, типології конфліктів, їх причин і стратегій вирішення, умови запобігання конфліктам і рекомендації щодо конструктивного їх подолання представлено в наукових працях як вітчизняних, так і західних представників наукової сфери (А. Анцупов, А. Бандурка, С. Головін, Н. Грішина, В. Друзі, Е. Еріксон, Н. Коряк, Г. Ложкін, Д. Майєрс, М. Пірен, Л. Петровська, Д. Скотт, Т. Титаренко, Р. Фішер, З. Фройд, А. Шипілов, У. Юрі та ін.). Опрацювання наукових текстів підтвердило погляди дослідників щодо давньої історії виникнення слова «конфлікт». Про нього згадується в працях давньогрецьких філософів, які робили перші спроби розібратися у природі його виникнення, історії розвитку та наслідків для людини. Про неоднозначність цих підходів щодо визначення змісту терміна «конфлікт», його позитивних і негативних функцій зазначає В. Петрінков [10, с. 3].

Як свідчить історія виникнення конфлікту, вчені (Б. Херсонський і С. Дворняк) пов'язують його зі станом суспільства, його розвитком [5, с. 122]. Поряд із цим ученими-психологами було виявлено, що на конфліктну модель поведінки людей впливають, крім об'єктивних факторів, ще і суб'єктивні, які представлено цінностями особистості, її внутрішніми правилами, думками, почуттями, станами тощо.

На природу виникнення конфлікту, його зміст і зв'язок із соціологією, філософією та психологією звертають увагу А. Берлач, В. Криволапчук та інші науковці. На нашу думку, психологія, на відміну від інших наукових сфер, найглибше занурилася в дослідження феномену конфлікту. Свідченням цього є ціла низка наукових праць, у яких висвітлено наукові погляди й результати досліджень зазначеного явища. Представниками психологічної науки було зроблено значний внесок у розвиток і виокремлення конфлікту в окрему психологічну галузь – конфліктологію. На сучасному етапі її розвиток здійснюється за такими напрямками: філософсько-соціальним, організаційно-соціологічним, індивідуально-психологічним.

Наступним висновком, якого ми дійшли, здійснивши огляд змісту наукової літератури, є той факт, що в науковій сфері спостерігається неоднозначність поглядів вчених на зміст поняття «конфлікт». Під ним вони розуміють зіткнення протилежно спрямованих цілей, думок, інтересів особистості; рушійну силу розвитку особистості, результат взаємодії

суб'єктивних і об'єктивних детермінант; стан війни; протиборотство тощо.

Найважливішою особливістю будь-якого різновиду конфлікту, зазначають вчені, є характер і потреби людини, за задоволення якої вона бореться. На цьому акцентував увагу і А. Маслоу, тому індивідуально-особистісні якості особистості характеризуються її індивідуально-психологічними властивостями та проявом емоційно-вольової сфери. Більшість дослідників переконані, що різноманітність конфліктів багато в чому залежить від причинно-наслідкових зв'язків. Причинами їх виникнення слугують реакції особистості в досягненні власних цілей (первинних і вторинних) [2, с. 14–17].

Під час дослідження конфліктів учені значну увагу приділяють змісту поняття учасника або суб'єкта конфлікту. На їх думку, учасником може бути будь-яка людина / група людей / організація, які беруть у ньому участь. Сторонню особу, яка спостерігає за конфліктом і не має власного інтересу, науковці також відносять до учасників конфлікту. Суб'єктом конфлікту науковці вважають особу / групу людей, яка / які здатна/-ні створювати конфліктну ситуацію та впливати на її перебіг [13, с. 239].

Підсумовуючи погляди психологів-дослідників (О. Мазоренко, О. Миронова, Л. Котлова), можна визначити, що особистісним фактором у виникненні будь-якого конфлікту є рівень конфліктності особистості. Ученими розглянуто зміст поняття «конфліктна особистість», її рівні конфліктності й охарактеризовано чинники, які сприяють виникненню такого типу особистості (психологічні та соціальні) [6, с. 52–60]. Питання конфліктності особистості неодноразово було предметом наукових досліджень (Б. Бортун, Т. Марголіна, І. Свириденко та ін.). Так, ученими було виокремлено психологічні типи людей, які, на їх думку, відіграють важливу роль у генеруванні конфліктів. Вони їх означили терміном «конфліктна особистість» і розподілили на відповідні типи: конфліктна особистість демонстративного типу, конфліктна особистість некерованого типу, цілеспрямовано конфліктний тип особистості [4, с. 78–88].

Автори досліджень зазначають, що риси вдачі, вольові характеристики особистості, відчуття та звички, інтереси й мотиви суттєво впливають на виникнення та розвиток конфліктної ситуації і можуть стати причиною виникнення конфлікту. Також науковці виокремлюють декілька форм конфліктної поведінки людини, які було визначено відповідно до індивідуального рівня конфліктності самої особистості: активно-конфліктна поведінка (виклик); пасивно-конфліктна поведінка (відповідь на виклик); конфліктно-компромісна поведінка;

компромісна поведінка» [8, с. 54–55]. Учені-конфліктологи впевнені, що однією з причин виникнення конфліктності особистості може бути неузгодженість між Я-образами людини: Я-реальним і Я-ідеальним. Цю неузгодженість дослідники визначають як сприятливе підґрунтя для виникнення конфлікту, коли людина стоїть перед вибором: якою вона має бути і якою вона реально є. Значна увага науковців в дослідженні приділялася саме самооцінці особистості [6, с. 55–56].

Різне поєднання конфліктних якостей у характері конкретної людини обумовлює типи конфліктних особистостей, а саме: демонстративний, ригідний, некерований, надточний, безконфліктний. Детальну їх характеристику представлено в дослідженнях Е. Берна, Р. Бремсона, С. Ємельянова, Ю. Мацієвського, Дж. Скотта та ін. На нашу думку, у спілкуванні з такими людьми доцільно буде дотримуватися правил спілкування, які були запропоновані ще Дж. Скоттом, але які залишаються актуальними і на сьогодні. У цих порадах йдеться про визначення типу співрозмовника, взаємовплив учасників комунікації, вибір моделі поведінки та задоволення потреб особистості тощо [1, с. 3–8; 8, с. 58–59].

Щодо причин виникнення конфліктної ситуації, то група науковців (В. Бурбера, І. Керницький, Д. Коваленко та І. Шалімова) акцентують увагу на тому, що здебільшого однією з таких причин є психологічні особливості людини, які залежать від моделі її поведінки та задоволення нагальних особистісних потреб. Особливо вони проявляються за умови надання людині значної влади над іншими та можливості прийняття рішення. У психологічній структурі такої особистості науковці розглядають особливості прояву рис її темпераменту, характеру та рівня особистісного розвитку. Ми погоджуємося з поглядами вчених, що дійсно темперамент людини впливає на темп і швидкість її психічних процесів, станів і поведінку. Наукові результати досліджень довели, що з усіх типів темпераментів (за гуморальною теорією) холерик швидше може бути учасником конфліктної ситуації, ніж флегматик в силу своїх характеристик. Дослідники пропонують цілу низку порад, дотримання яких допоможе в профілактиці та швидкому виходу з конфліктної ситуації.

Проблемні питання щодо взаємодії в сім'ї також є важливими, адже їх причинами також можуть бути конфліктні ситуації, різноманітні непорозуміння між членами родини тощо. Ці та інші питання, пов'язані з життєдіяльністю сім'ї, розглядали у своїх наукових розвідках ціла «армія» вчених-психологів (Г. Бевз, І. Герасимова, Т. Кругла, А. Кочетов, Л. Матюхнюк, М. Мацковський, Т. Мішина, В. Мягера, О. Покровська, Є. Потапчук, Л. Сокурянська

та ін.) [3, с. 44–51; 12]. Так, Т. Кругла акцентує увагу на тому, що однією з причин виникнення сімейних конфліктів є намагання членів сім'ї задовільнити власні потреби за будь-яких обставин, без врахування інтересів інших членів [7, с. 71–74]. О. Покровська зазначає, що сімейне життя важливе для людини і від того, яким чином воно складатиметься, які конфлікти виникатимуть, які стратегії буде вибрано, залежатиме благополуччя сімейного життя. Нею визначено такі причини сімейних конфліктів, як незадоволення потреб членів сім'ї – психо-сексуальна несумісність подружжя; неповага один до одного; незадоволення потреб у позитивних емоціях; різні види залежностей одного з подружжя; розбіжності в методах виховання та стилях відпочинку; незадоволення потреб у взаємодопомозі щодо догляду за дітьми та членами сім'ї; проблеми у вирішенні побутових питань і розподілі домашніх обов'язків тощо [11, с. 79–81].

Про особливості подружньої взаємодії ведуть мову Н. Архипенко та М. Павлюк. Дослідниками зроблено висновок про те, що загострення протиріч за неузгодженості поглядів, різні мотиви поведінки членів сім'ї тощо слугують причиною сімейних конфліктів. Ними підкреслено, що залежно від ступеня вирішення конфлікту, доцільності вибраних моделей поведінки та взаємодії, способів його вирішення й мотивації кожного з учасників взаємодії можуть бути виділені як руйнівні (деструктивні), так і творчі (креативні / конструктивні) наслідки вирішення сімейних конфліктів [9]. Отже, сімейні конфлікти виступають певними протиріччями в поглядах, думках; це різні підходи щодо виховання, способів досягнення спільної мети, коли існує неузгодженість у діях членів сім'ї, порушення особистісних кордонів тощо.

Завданням нашого емпіричного дослідження було визначення рівня конфліктостійкості в сім'ї військових, адже їх професійна та повсякденна діяльність наповнена різноманітними труднощами щодо виконання своїх як сімейних, так і професійних обов'язків.

Діагностичний інструментарій дослідження сімейних конфліктів нараховує значну кількість діагностичних методик, за допомогою яких можна визначити ступінь прояву проблеми, ставлення членів сім'ї один до одного, до виконання своїх зобов'язань тощо. Як приклад можна назвати такі методи та методики, як-от: анкетування, біографічне інтерв'ю, спостереження, метод фокус-групи, поетапна методика вивчення сім'ї Г. Андреевої, «модель Мак-Мастерса» (розроблена Н. Епштейном, Б. Бішопом і Л. Балдвіном), «Триосьова класифікація проблемних сімей» (В. Танга, Дж. Мак-Дермота), «Колова модель» (описана Д. Ольсоном, Д. Шпренкле, К. Русселем), модель оцінки

сім'ї (В. Біверса і М. Войлеро), техніка спрямованої рефлексії конфліктної події В. Смахова, методика діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі, Вісбаденський опитувальник, розроблений Н. Пезешкіаном, кольоровий тест взаємин у сім'ї, методика діагностики міжособистісного сімейного конфлікту (розробники: В. Левкович, О. Зуськова), модифікація тесту Роршаха для діагностики порушення сімейного спілкування та ін. [14].

Однією з методик, за допомогою якої можна визначити ступінь конфліктності особистості, є методика визначення рівня конфліктостійкості особистості в адаптації П. Фетискіна, В. Козлова та Г. Мануйлова. Її застосування дало нам змогу виявити ступінь конфліктостійкості особистості.

Базою проведення емпіричного дослідження було вибрано Національну академію Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Вибірка становила 36 одружених осіб (курсанти 3–4-го курсів факультету забезпечення оперативно-службової діяльності). Дослідження проводилося з вересня по листопад 2023 р.

Результати дослідження представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Рівні конфліктостійкості респондентів

Рівні прояву	Кількість респондентів	% респондентів
Високий	4	15%
Середній	12	46%
Низький	10	38%
Дуже низький	0	–

За результатами дослідження, серед респондентів домінують середній і низький рівень конфліктостійкості. Так, середній рівень зафіксовано у 12 осіб (46%), що свідчить про їх орієнтацію на компроміс, прагнення уникати конфронтації та конфліктів у сімейній взаємодії, якщо це можливо. Низький рівень конфліктостійкості демонструють нам 10 опитаних (38%), що вказує на виражену в них конфліктність. Таким особистостям властиві агресивність, надмірна імпульсивність, недостатній рівень саморегуляції та емоційного контролю, егоцентризм, рішучість тощо. Лише незначна частина опитаних нами респондентів (4 особи, 15%) продемонструвала сформованість високого рівня конфліктостійкості. Він властивий респондентам, для яких характерними є зважені дії та вчинки в конфліктному протистоянні, прагнення оптимізувати взаємодію його суб'єктів, неприпустимість втягнення себе в ескалацію сімейного конфлікту, зосередженість на конструктивних варіантах його розв'язання.

Результати діагностики респондентів за методикою визначення рівня конфліктостійкості особистості свідчать про часткову сформованість емоційного, вольового, мотиваційного та психомоторного компонентів конфліктності. Тобто респонденти частково володіють уміннями керувати власним емоційним станом у передконфліктних і конфліктних ситуаціях, відкрито виражати свої емоції, контролювати їх, толерантно ставитися до позицій інших учасників конфліктного протистояння, формувати об'єктивні оцінки причин виникнення конфліктної напруги, адекватно реагувати на перебіг конфлікту, корегувати зовнішні прояви власних поведінкових реакцій (жести, міміка, тональність голосу, дотримання дистанції, вербальні висловлювання тощо).

Отримані результати за зазначеною вище методикою дали нам змогу виокремити якості особистості, що посилюють її конфліктність у сімейному житті. Серед них:

- неадекватна самооцінка своїх можливостей і здібностей, яка може бути як завищеною, так і заниженою;

- прагнення контролювати динаміку конфлікту та домінувати в ньому.

Такі особи відрізняються консервативністю поглядів, переконань, важко сприймають зміни, демонструють надмірну прямолінійність і принциповість у висловлюваннях, судженнях, критично налаштовані, хоча досить часто їх критика є безпідставною та неаргументованою.

Як рекомендації, учені-психологи наголошують, що для вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї та за її межами слід застосовувати різноманітні стратегії (шляхи / способи) вирішення непорозумінь, які виникають, також слід враховувати індивідуальні властивості особистості як чоловіків, так і жінок. Доцільним буде застосування порад психологів, конфліктологів щодо профілактики та запобігання конфліктів у нашому житті, а в разі їх появи навчитися виходити з них із найменшими втратами.

Отже, теоретичний аналіз наукової джерельної бази дає підставу стверджувати, що конфлікт – це досить складне явище, яке супроводжує людину впродовж усього її життя. У психологічній науці зазначений феномен, його зміст, особливості, класифікація, напрями дослідження, особливості прояву та шляхи вирішення було розглянуто і досліджується зараз представниками наукової спільноти. Виявлено, що значну увагу науковці приділяють особистості, прояву її індивідуальних властивостей, вмінню співіснувати з іншими людьми, виконанню соціальних ролей тощо. Особливу увагу вчені акцентують на різноманітних стратегіях вирішення непорозумінь, які виникають, також, наголошують вони, слід враховувати, крім індивідуальних властивос-

тей, особистості ще й гендерні. Доцільним буде застосування порад наших учених-психологів, конфліктологів щодо профілактики та запобігання конфліктів у нашому житті, а в разі їх появи навчитися виходити з них із найменшими втратами.

Перспективами подальших наукових пошуків вбачаємо дослідження специфіки прояву індивідуально-особистісних рис особистості на різних етапах сімейного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонійчук Н. Конфліктна поведінка особистості як результат впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічна науки*. Випуск 5. 2019. С. 3–8.

2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та шляхи вирішення : навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид. 2020. 91 с.

3. Захарченко В. Г. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях. *Соціологія*. 2004. С. 44–51. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/47958/1/%D0%94%D0%98%D0%9F%D0%9B%D0%9E%D0%9C%20%D0%93%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%90%20.pdf> (дата звернення: 16.12.2023).

4. Коваленко Ю. П. Внутрішньорольовий конфлікт працюючої жінки-матері як проблема жінки XXI ст. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Вип. 64. 2014. С. 78–88.

5. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Марченко В. М. Психологія: схеми, опорні концепти, методики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2005. 320 с.

6. Котлова Л. О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 112 с.

7. Кругла Т. О. Сімейні конфлікти: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Медсестринство*. № 4, 2017. С. 71–74.

8. Миронова О. М., Мазоренко О. В. Конфліктологія : навчальний посібник. Харків : Вид. ХНЕУ. 2011. 168 с.

9. Павлюк М. М., Архипенко Н. М. Особливості подружніх конфліктів та їх наслідки. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/715423/1/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA2-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD.pdf> (дата звернення: 16.12.2023).

10. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.

11. Покровська О. В. Причини сімейних конфліктів та шляхи їх розв'язання. С. 79–81. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9006/1/RS_BO_2016_79-81.pdf (дата звернення: 21.12.2023).

12. Попок Ю. М. Гендерні особливості поведінки особистості в конфліктних ситуаціях у юнацькому віці. *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної*

конференції (27–28 лютого 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М. В. Палучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 208–213.

13. Сергієнко Т. І. Конфлікти в колективі і роль керівника у їх вирішенні. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Серія: Філософія. № 48, 2012. С. 236–242.

14. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності з широким спектром рис особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». Острог : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 46–49.